

Het moeilijkste boek van de wereld

Huub Oosterhuis

1.

Zij is vierenvijftig en alleen. Dat is zo gelopen, waarom weet ze heel goed. Ze gaat er niet onder gebukt. Soms wel. Ze staat vroeg op, rommelt wat, kleedt zich aan en bidt haar gebed in de ochtend. Bid jij wel eens, vroeg haar zoon een keer. Ja, iedere ochtend, waarom vraag je dat? Ik dacht het, zei hij. Waarom? Omdat je soms zo kijkt - wat zeg je als je bidt, wil je het voor me opschrijven? Dat had ze gedaan. 'Ik bedank U dat ik nog leef. Duizenden anderen leven in duisternis, geef licht. Miljoenen sterven, houd ze vast. Laat mij in vrede leven met de mensen om mij heen. Laat mij tot het eind gelukkig zijn.' Hij las het - ik hoop het voor je, zei hij. Ik kan het niet. Waarom doe je het? Ze had eerst niet durven zeggen 'omdat ik dan verbonden ben, minder alleen'. Maar omdat hij het was, had ze het wel gezegd: 'Verbonden met mensen die ook niet weten waarom dit of dat - die ook geloven dat ze er niet zomaar zijn'. Zoiets als e-mailen? Nee, of misschien ja. 'Bidden is gemeenschap hebben?' had hij gevraagd, met een lichte ironie. Toen hij weg was, tot het volgende bezoek over drie maanden, had ze tegen zichzelf gezegd: 'Bidden is gemeenschap hebben'; en ze had zich die dag verder straatarm gevoeld en niemand te bekennen. Wat doe je toch de hele dag, vroeg haar zoon drie maanden later. 'Ik lees heel wat' - Dat houdt je jong, mompelde hij goedkeurend, wat lees je? Godsdienstige boeken ook wel - ze was onkerkelijk opgevoed en altijd gebleven. Moet je de bijbel niet eens lezen, zal ik die voor je kopen? Nee doe maar niet, dat haal ik niet in mijn eentje. Ze woont in een platte flat uit de jaren vijftig van de woningbouwvereniging 'Nieuwe Wereld'. Ze hoopt nog eens iemand te ontmoeten die het leven ook zo voelt als zij.

2.

Hanekamps-Hendrik, een herenboer uit Twente, 'hield het Boek in zeer hoge ere', aldus een gedicht van Guillaume van der Graft.

*Hanekamps-Hendrik hield het Boek
in zeer hoge ere. Na den eten
's avonds werd het hem aangegeven
en hij las voor. Hij deed het
op een verhoogde toon
zoals een Grieks priester zou doen,
met een stem die duidelijk maakte
hoezeer wij naar adem snakken
en de adem dat is de Geest.
Wie het Woord Gods hardop leest
komt altijd adem te kort (...)*

Het Boek. Het omstreden lezen op verhoogde toon. Jan Wolkers schiet er nog vol van, Maarten 't Hart wordt er nog beroerd van en velen met hem. Hoewel er ook vele velen trots op zijn, op die traditie, ze hebben tenminste iets gehoord.

Niet ver van het 'Nieuwe Wereld'-flatgebouw, ook in Amsterdam, staat het oude pand 'De Rode Hoed', waarin zondags 'gekerkt' wordt door binnen-, buiten- en randkerkelijke iets oudere mensen. Zij houden het boek in hoge ere. De meesten van ons zijn geen 'thuislezers', zoals Hanekamps-Hendrik en zijn gereformeerde generatiegenoten, en tot op vandaag vele tienduizenden van de Zeeuwse eilanden

tot voorbij Kampen. Maar wij koesteren wel, en overdenken, de woorden van het boek en maken er liederen van. Wij houden het in ere, omdat het boek ons in ere houdt.

3.

Enkele bijbelse liederen, psalmen, houden ons zelfs in hoge ere:

*Als ik kijk naar de hemel, het werk van uw vingers,
de maan en de sterren die Gij hebt bevestigd,
wat is dan de mens dat Gij aan hem denkt,
de zoon van Adam dat hij U ter harte gaat?
Toch hebt Gij hem bijna een god gemaakt
en hem met glorie en luister gekroond. (Psalm 8)*

*Uw schepping ben ik in hart en nieren,
Gij hebt mij geweven in de schoot van mijn moeder.
Ik wil U bedanken daarvoor,
dat Gij mij ontzagwekkend gemaakt hebt. (Psalm 139)*

En het lied 'In den beginne', het scheppingslied waarmee de bijbel opent:

*En God schiep de mens naar zijn beeld
beeld van God schiep hij hem
mannelijk en vrouwelijk schiep hij hen.
God zag alles wat hij had gemaakt:
het was goed, meer dan goed.*

Het boek houdt ons ook in ere door niet kinderachtig, sussend-vermooiend met ons om te gaan, zo van: de wereld is een grote troep, maar jij kunt daar niets aan doen, jouw schuld niet - het boek praat ons ook geen schuld aan, maar spreekt ons wel aan op onze verantwoordelijkheid. Tegen mensen die met veel ambitie en creativiteit bezig zijn zichzelf te ontplooien, zegt het: dat zorg voor anderen, ontferming, solidariteit de meest menselijke zelfontplooiing is. Recht doen is: dat de sterken hun creativiteit en hun vernuft ontplooien ten bate van al die kansarm geboren kinderen die in ons onderwijssysteem rondlopen; dat autochtonen, geboren Nederlanders, zich sterk maken voor allochtonen, nieuwe of nog niet Nederlanders. Dat is het bijbels politieke uitgangspunt. En dat is de inbreng van het boek in de discussie over het 'multiculturele drama'.

Het boek houdt jou in ere door je eraan te herinneren dat je 'ik' bent - ik? Ja jij. Jij zult niet doden, jij zult doen leven, jij zult recht doen aan de vreemdeling. Jij dus, desnoods als enige, iemand begint, een doet die eerste stap. Jij zonder je te excuseren met een beroep op anderen die niet... Zonder de steun van een gemeenschappelijk ethisch inzicht. 'Jij kunt het volbrengen' wordt tegen mij gezegd, alsof ik één en onverdeeld en goed ben. Ik? Als ik mijzelf zie doen en laten, zie ik flarden en fragmenten ik, nooit meer. Dat ik wordt aangesproken en in die aanspraak losgemaakt uit de beschermende verontschuldigende, vaak verdovende context van de menigte, de publieke opinie, of de kerk waar jij bij hoort - ik wil u bedanken daarvoor dat gij mij 'ik' gemaakt hebt.

Het boek laat je niet in de waan, in de vlucht, dat je te klein, te toevallig of te slecht zou zijn. Het vraagt je 'waar ben je?'; waar, in deze wereld omgeven door naaste vreemdelingen, ben je mee bezig? Ja, waar ben ik mee bezig? Niet, 'waar zijn we mee bezig?' Ja, ook, maar eerst, ieder voor zich, 'waar ben ik mee bezig?'

Het boek houdt mensen in ere tot in hun verworpenheid. Het bewaart hun klachten en kreten van ontzetting. Alle uitgeschreeuwde, in het lege verklonken woorden achter de miljoenen namen die in Yad Vashem verzameld zijn -

*Gij hebt mij in de groeve, in de diepte neergelegd,
in het duistere oord, in de diepe kolken.
Al uwe brandingen hebt gij ontboden.
Gij hebt mij bekenden ver van mij verwijderd,
mij voor hen tot een voorwerp van afschuw gemaakt.*

*Ik draag uwe verschrikkingen en ben verlamd.
Gij hebt van mij vriend en makker verwijderd,
die ik kende zijn duister voor mij.*

Psalm 88, geleefde woorden door velen, naamlozen, mensen als ik, je bent gezien, van verre, gekend - iemand heeft het voor jou opgeschreven.

4.

Omdat het geleefd is, dit boek, kon het mijn levensboek worden. Spannend, emotioneel, herkenbaar, een boek in fasen: je ziet mensen ophoren, geraakt worden, vergeten, verdwalen, zich omkeren; je ziet wat 'God' en zijn woord met mensen doen. En hoe, langzaam, een geweten gevormd wordt, een mentaliteit vorm krijgt, de woorden geschiedenis maken.

5.

Vijfenvertig jaar geleden heb ik voor het eerst de joodse bijbel als een groot verhaal herkend. Groot waarom? Omdat het de geboorte van aarde en hemel vertelt, maar ook de toekomst van aarde en hemel. En van de mensheid; en van ieder mens. Omdat het een verte ziet, maar ook een weg daarheen; omdat het je leert hoe je op die weg moet kómen, en hoe je op die weg moet gáán, hoe je je voeten moet zetten. Omdat het alles van iedereen neemt en herkent, en mij op vele plaatsen het gevoel geeft dat ik, dat ook ík, gezien ben. Wij kijken vluchtig, vluchtend, en worden vluchtig gezien. Gezien worden, even in ogen verblijven - met al het geziene uit ogen verdwijnen die leeg, even later, opnieuw... Maar in het grote bijbelse verhaal wordt anders gekeken en gezien: blijvend, doorgrondend. Soms als mij iets noodlottigs overkwam, gaf dit boek mij te verstaan dat ik geen verwilderde eenling, geen willekeurige uitzondering was, maar opgenomen in een wereldgeschiedenis en dat ik als zovelen vóór mij het noodlot te boven kon komen.

Mijn levensdagen bleken in dat boek te staan. Ook zo dat mij te verstaan werd gegeven hoe ik bijdroeg en mede-oorzaak was van het 'noodlot' dat mij overkwam - de geschiedenis van David is daarvan de parabel bij uitstek. Groot is het bijbelse verhaal, omdat het scherp ziet en zijn ogen niet afwendt; maar mensen, gezichten en zielen, tekent zonder cynisme, zonder het gangbaar platte plezier in hun kleinheid, en ze nooit schamper te kijk zet. Goden worden te kijk gezet, boven-mensen, zij die aan het van dag tot dag leven op aarde willen ontstijgen. Goden-zonder-broeders, mensen-zonder-naasten. Maar alledaagse mensen worden geëerd en voor de toekomst en ten leven opgeschreven: om hun hartstochten en hun schaamte niet bespot, in hun falen en schuld niet gefixeerd, in hun rechten erkend; en zij die met elkaar dit leven leven, koste wat het kost, worden zaliggeprezen.

6.

De bijbelse verhalen zijn herkenbaar levensecht, omdat ze gaan over de soms ondraaglijke zwaarte van het menselijk bestaan. Niet over het lieflijke, maar over het moeilijke, harde, eenzame; over de last, de wanhoop; over het onrechtvaardige lot, het gruwelijke toeval; over slachtingen; over beproevingen; over verwoestende hartstocht; wreedheid, ontrouw, daar gaan ze over. En over hoe mensen hun zware leven gedragen hebben en hun beproevingen doorstaan; hoe zij van hun vergissingen en misdaden (en alle gevolgen daarvan) geleerd hebben, of niet. Abraham en Izaäk - wat een levens, wat een wegen en omwegen, en hoe onvoorspelbaar: dat jongetje Izaäk wiens naam 'lachen' betekent - en hoe hem het lachen verging. Jakob en Esau, wat een verwikkelingen van toeval en opzet, van onmacht en schuld; wat een karakters, zo verscheurd, zo hevig, zo bedreigd, zo innerlijk tegenstrijdig - en zo herkenbaar. Dat is toch niet zoals wij zouden willen leven? Maar het leven is ook niet zoals wij het zouden willen; het is zoals daar beschreven staat.

Dat zware boek - kent de bijbel het geluk niet? Toch wel. Geluk is onder je vijgenboom zitten, rusten in de schaduw, geen bedreiging van oorlog meer; en je hoeft je niet meer af te beulen; en een ander gaat er niet met de winst vandoor; je bouwt een huis, en niet een ander die er niets voor gedaan heeft, maar jijzelf woont erin, en je eet en drinkt er met je vrienden. Je kinderen zien, en hún kinderen, dat is geluk.

Omdat de bijbel de waarheid spreekt en haar lezers niet met goden en helden afscheept, zal zij steeds opnieuw ontdekt worden. Wij willen dat boek niet kwijt, dat zware boek, misschien ook wel niet om de God die in dat boek voorkomt. Wie goed leest, zonder atheïstische of diepgelovige vooroordelen, leest een God die gestalteloos verschijnt, een stem, hij spreekt. 'God sprak tot Abram: Ga, jij, uit je land.' Dat woord werkt, brengt iets te weeg. Abram gaat. Deze God brengt in beweging, hij stuurt, mensen gaan een richting op - gaan waar geen weg is, en het wordt een weg, en anderen gaan die weg ná hen. Er wordt geschiedenis gemaakt.

'Ga,' zegt deze God, en 'vrees niet, ik zal...' Ik zal je laten zien - ik zal je schild zijn, zegt hij tegen Abram. 'Ik zal zijn met jou,' zegt hij tegen Izaäk. En tegen Jakob 'Ik zal je behoeden waar je ook gaat': en dan vrezen ze niet meer; of nog wel, maar niet meer zo wanhopig.

De werking van het woord van deze God is dat mensen leren vertrouwen op de weg die zij gaan, en op elkaar. Dat zij, tegen noodlot en onwrikbare feiten in, zich toevertrouwen aan het leven. Schade en schande meedragend, worden zij die ene die zij moesten worden. 'Ga jij, vrees niet, ik zal': woorden die het zware draaglijk, het onmogelijke mogelijk hebben gemaakt. Dat staat geschreven in dat moeilijke boek.

7.

De bijbel is een moeilijk boek dat je moet willen leren lezen. Een vader geeft zijn dochttertje een boek en zegt: 'Hier, lees dat eens, mooi verhaal.' Dat moet je met de bijbel niet doen. En dat doet ook geen enkele joodse vader. In de boekhandels wemelt het van bijbeluitgaven, in verschillende vertalingen. Stel, je koopt een bijbel. Welke bijbel? Dat 'grote sprookjesboek van moeder de ganse kerk', zoals Nico ter Linden eens woordspeelde? De christelijke bijbel dus, of mag je zeggen de joods-christelijke? Dat is dan de joodse bijbel, Tenach, mét de christelijke geschriften samen in één band gebonden. Slechts op enkele plaatsen in Nederland

kun je de oorspronkelijke joodse bijbel kopen zónder de christelijke geschriften erbij.

Vooruit dan maar, je koopt er een. Je hebt gehoord dat er in Nederland de laatste jaren veel meer bijbels worden verkocht dan vroeger, dus waarom zou jij ook niet...? Er zit iets magisch aan dat boek, als je dat in huis hebt... driekwart van de kopers, zo weet een enquête te melden, denkt dat je er oplossingen in vindt voor je moeilijkheden. Dus je begint te lezen: In den beginne -.

Als je goed leest heb je na één bladzijde al minstens zeven vragen. Wie gaat die beantwoorden? En wie heeft je uitgelegd dat de bijbel geen boek is om in je eentje te lezen, zonder deskundige commentaren, en ook niet met een beetje familie voor of na het eten? Daar is dat boek niet op gemaakt, te moeilijk. Dat grootste boek van de wereld, met de pennen van Kafka en Joyce en García Marquez geschreven - maar je komt op verkeerde gedachten als je het niet leest in een leerhuis in een grondig en voortdurend leerproces.

Als zelfs tweeënnegentig gereformeerde theologen op tilt slaan, wanneer de exegeet Cees den Heyer iets nieuws zegt over verzoening in het Nieuwe Testament, en als Maarten 't Hart 'en zijn duizenden' maar niet verder komen dan de Schrift betwisten in prachtzinnen als 'dat God ons aangaande zijn bedoelingen onderwijst met lullige sprookjes over lispelende slangen, sprekende ezels en drijvende bijlen' - als weldenkende en hoogopgeleide mensen, gelovig of agnost, zo eeuwenoud ingeheid voorspelbaar met dat boek omgaan, zo vastgeklonken aan de gangbare christelijke lezing-en-uitleg, ook als ze naar eigen zeggen geen christen meer zijn, zo innig gehecht aan hun vooroordelen en woordblindheid, en zo niet geïnteresseerd in de ontdekkingen van tekstwetenschap en exegese... De bijbel zou los verkrijgbaar zijn? Los van uitlegtradities - te lezen zoals men literatuur leest? Zover zijn we nog niet - denk ik, schat ik, weet ik zeker. 'Moet je de bijbel niet eens lezen, zal ik die voor je kopen?' 'Nee doe maar niet, dat haal ik niet in mijn eentje.'

We moeten het leerhuis in, in het besef dat wij van de teksten nauwelijks iets weten en begrijpen - teksten uit een volstrekt andere samenleving, uit een cultuur die, als we eerlijk zijn, ons volledig vreemd is. Maar wel teksten die in ons doorwerken, die onze maatschappelijke verhoudingen én onze hoogstpersoonlijke ervaringen omvatten en bij elkaar houden, zoals grote verhalen dat doen. We moeten ons een grote geestelijke inspanning getroosten om het bijbelse grote verhaal als onze thora, als onze wegwijzing, traditie van levenswijsheid voor ons bestemd, te herkennen.

De kerken, allemaal, de roomse het meest, de remonstrantse het minst, zullen wegglijden in religieuze marktmechanismen, in devoties, in engelenervaringen, in esoterie, reïncarnatie en hiernamaalsscenario's, zullen mysteriegodsdiensten worden, als ze niet in het leerhuis gaan: de teksten onder ogen komen, nederig en geduldig - leren luisteren, leren horen. Ingroeien in een vreemde taal, om na jaren steeds bestendiger-intuïtief te weten wat bedoeld wordt en wat zeker niet.

8.

Wij weten nog uit de twintigste eeuw dat de joodse bijbel met zijn visioenen van gerechtigheid en zijn appèl op hart-en-ziel-en-verstand van ieder mens zoveel weerstand en agressie heeft opgeroepen dat het joodse volk (als eerstaansprakelijke voor 'deze woorden') zonder ophouden is gevreesd, gehaat en geslachtofferd onder christelijke regimes.

De joodse cultuurfilosoof George Steiner heeft dit bij herhaling aan de orde gesteld. Hij betoogt: het monotheïsme op de Sinaï, het oudste christendom, het messiaanse

socialisme: 'Dit zijn de drie opperste momenten waarop de westerse cultuur kennismaakte met de aanspraken van het ideaal. Stijg boven jezelf uit, verlies je leven om het te vinden, heb je naaste lief.' Driemaal kwam uit het jodendom een oproep tot perfectie voort en werd geprobeerd deze aan de stroom en de koers van het westerse leven op te leggen. Driemaal is de jood de oproeper tot individuele en sociale volmaaktheid geweest die de mensheid heeft herinnerd aan wat ze zou kunnen zijn, aan wat ze moet worden, wil de mens werkelijk mens worden. Dit appèl, zegt Steiner, was de volkeren te machtig. Auschwitz was de wraak der volkeren. Steiner wijst er ook op dat het christendom al in de eerste eeuwen van zijn geschiedenis 'een tactiek van verdunning' heeft toegepast, 'bedoeld om die God van Abraham, Izaäk en Jakob verdraagbaar te maken'. De kerken hebben de volstrekte van het oorspronkelijke bijbelse appèl laten varen en het hoge ideaal van ieders verantwoordelijkheid voor een bewoonbare wereld verruild voor de idee van het 'persoonlijk zielenheil'. Zij hebben zich meester gemaakt van het joodse erfgoed en dat selectief dienstbaar gemaakt aan hun eigen theologie. Toen het christendom staatsgodsdienst werd, werd de God van de gekruisigde de God van de machthebbers.

Aldus Steiner die dit christelijke compromis tegelijk aanklaagt en verontschuldigt, want 'mensen zijn nu eenmaal geen heiligen en asceten', dat appèl chanteert ons 'gewone instinctieve gedrag'. Het is prachtig, imponerend, het zou moeten kunnen, dat bijbelse ideaal, maar het kan niet, je wordt er minstens een zenuwlijder van. En hiermee weerspreekt hij de diepste strekking van de thora. In het vijfde boek van Mozes, Deuteronomium (30:11-14), staat te lezen dat dit woord niet te hoog is, niet in de hemel, niet overzee, maar in jezelf, in je mond, in je hart; je kunt het volbrengen. Binnen het bijbelse verhaal wordt het ideaal voor mogelijk gehouden, het is te doen.

In 1993 publiceerde het Sociaal Cultureel Planbureau het zogenaamde secularisatiedocument, een enquête die voorspelt dat over vijftientig jaar, dus in 2019, nog maar 25 procent van Nederland kerkelijk is. In dit toch enigszins gerucht makende document van tien jaar geleden wordt niet gesignaleerd dat sinds ruim een halve eeuw (sinds de vernietigingskampen met hun gaskamers) een niet te schatten aantal christenen wel onkerkelijk of half-buitenkerkelijk, of zeg randkerkelijk geworden is, dat wil zeggen zich heeft afgekeerd van kerkelijk gezag, gangbare geloofsleer en liturgische praktijk, maar toch niet agnost of atheïst, of zoals dat in gewoon Nederlands heet 'ongelovig' is geworden. Er zijn er, ik weet niet hoeveel, maar ik kom ze overal tegen, en er zijn er die zich hebben losgemaakt uit eeuwenlang gegroeide kerkelijkheid, juist om dichterbij te komen bij de bron van hun traditie: de grote boeken van Mozes en de Profeten en de kleine boeken (evangelien, brieven en andere teksten) waarin over Jezus van Nazaret wordt getuigd dat en hoe hij de joodse, maar voor alle volkeren, heel de wereld bestemde levensleer van Mozes en de Profeten heeft geleefd.

Zij hebben ingezien dat Tenach en Evangelie de westerse cultuur diep gevormd hebben; dat, in zoverre bijvoorbeeld aan de Nederlandse samenleving 'zedelijke beginselen' ten grondslag liggen, deze ontleend zijn aan het ethische appèl van de bijbel. En tegelijk beseffen zij dat ze slecht of helemaal niet geïnformeerd zijn over hun geestelijk erfgoed; dat zij de 'woorden' niet in hun oorspronkelijke betekenis en kracht kunnen verstaan. Ze vermoeden wel iets, maar weten niet hoe de thora van Mozes en Jezus richting zou kunnen geven aan hun leven en aan deze wereld als geheel. Het moet mogelijk zijn voor mensen die zich niet meer thuisvoelen in kerken, buitenkerkelijke plaatsen te maken waar de bijbel wordt gelezen en uitgelegd, zó dat hij zijn werk als groot zingevingsverhaal, als levensleer en oproep

tot 'individuele en sociale' vernieuwing kan voortzetten - buiten de gangbare christelijk-theologische interpretaties om. Op zulke plaatsen zouden wij, opener dan wellicht ooit in de geschiedenis van het christendom, te rade moeten gaan bij joodse leraren, bij de traditie van levend joods geloof, die tot op vandaag - door vernietigingskampen met hun gaskamers heen - vlak in onze buurt te vinden is.

9.

Het bijbelse verhaal horen, beleven en proberen te volbrengen, moet je niet in je eentje (of met zijn tweetjes) willen doen. Er is een gemeente voor nodig, prediking, schriftuitleg, voorbede en lied, een plaats waar je kunt 'wonen onder zijn woord'. 'Wonen onder zijn woord' betekent: dat je bereid bent je te toetsen aan dat woord - zoals samenwonen betekent dat je bereid bent je te toetsen aan elkaar. Bereid je te laten ondervragen door de woorden over gerechtigheid en liefde. Vrees niet de grootheid, de volstrekteheid van dit verhaal. Het is niet te groot voor mensen, het is te doen, het is gedaan, dit verhaal over liefde en hoop. Dit verhaal houdt je in ere, spreekt je aan op je diepste verlangen. Het leert je ook het grote te volbrengen in het kleine. En het vergeeft je zeventig maal zeven maal zonder je te kleineren.

10.

God, zoals hij in het bijbels geloofsverhaal, in psalmen en profetenliederen, en in de woorden van Jezus ter sprake komt - deze, van Abraham, Izaäk en Jakob, niet de God van filosofen en geleerden verschijnt mij in de woorden die geschreven staan.

*Gij die gesproken hebt tot Israël
door Mozes en de Profeten,
ons hebt Gij deelgenoten gemaakt
door Jezus uw dienstknecht,
open dan nu ons hart -*

*open de woorden die geschreven staan
doe lichten over ons uw aangezicht.*

Het een is het ander: in de opening, verklaring, ontvouwing, in de uitleg-voor-het-leven van Israëls Thora keert de God van Mozes en de Profeten zijn aangezicht tot ons. Je kent de zegenspreuk 'Hij zegene en behoede jou, Hij doe zijn aangezicht over jou lichten' (Numeri 6:24-25). Zijn aangezicht, zijn ontferming en behoedzaamheid, zijn bezorgdheid en trouw zal over je lichten, wanneer de woorden van het boek voor je opengaan - je zult weten wat 'leven' is. Doe liefde, doe elkaar leven - dat is leven.

Temidden van alle woorden-van-mensen die onze gevoelens vertolken, onze gedachten richting geven en ons geweten scherpen, omringen wij het woord van de Thora als enig mensenwoord met liturgie. Omdat wij menen dat in dit woord de God van Mozes en van de Profeten en van Jezus ons nabijkomt en over ons 'zijn aangezicht doet lichten'.

Opdat het woord over de liefde behouden zal blijven als het geweten van de taal, de toetssteen van alle menselijke communicatie, het woord dat al onze woorden ijkt, omringen wij dit woord met liturgie, bejegenen het met eerbied, bezingen het en roepen het aan, als was het iemand: 'Wees hier aanwezig.'

Nawoord

Een klein gedicht van Muus Jacobse/Klaas Heeroma, taalgeleerde en kerklieddichter.

*Het woord is niet voor de jongen.
Die hebben nog hun gedachten.
Die hebben nog jaren te wachten
En zijn niet alleen in donker.*

*Maar het woord is voor de ouden
Als een ligplaats in de stilte,
Een mantel tegen de kilte,
Een hand om vast te houden.*

uit: Roodkoper, 9e jaargang, nummer 3 – herfst 2004